

Andrias scheuchzeri a Andrias bohemicus (nejen) v české vědě a kultuře¹

K 90. výročí založení Přírodovědecké fakulty UK v Praze

Marco Stella – Iva Lelková

Velemloci, Mloci a Salamandři

„Jednou, když se už šerilo a pavilóny se zavíraly, procházel ředitel zoo sir Charles Wiggam některými odděleními, aby se přesvědčil, je-li všechno v pořádku. Když šel oddílem mloků, zašplouchalo to v jedné nádrži a někdo skřehotavě řekl: „Dobrý večer, pane.“

„Dobrý večer,“ odpověděl ředitel překvapeně. „Kdo je tam?“

„Promiňte, pane,“ řekl skřehotavý hlas. „To není pan Greggs.“

„Kdo je tam?“ opakoval ředitel.

„Andy. Andrew Scheuchzer.“²

V této podobě zná nejen český, ale i světový čtenář Mloky, či lépe velemloky, nejlépe. Karel Čapek je ve svém románu učinil nesmrtelnými, ačkoliv v našem světě nezačali mluvit a ani neovládli planetu. Jim připisovaná (a na první pohled nepochopitelná) podobnost s člověkem však přesto není čistě náhodná. Různé nálezy ostatků velemloků vedle těch lidských znamenaly mnoho například pro rozvoj paleontologie, nemluvě o jejich kulturním významu. Tato práce je však především příběh o velemlocích v Čechách, který začíná dávno před první publikací Čapkova románu v Lidových novinách v letech 1935–1936. Podobně jako různí tvorové ze středověkých encyklopedií a bestiářů se velemloci (či Mloci) stali spíše než živoucími tvory živoucí tradicí, čímsi na hranici legendy, vědy a věrouky. Nepřekvapí tak, že se vedle jednorožce, draka a gryfa stal pro některé „erbovním zvířetem“ (viz níže). Naše podání problematiky českého velemloka se proto snaží cíleně přiblížit bestiářové formě se všemi jejími klady a zápory. Samotný text pak připomíná tvora, o jehož příběhu pojednává – ač je složen z jakoby nesouvisejících částí, dohromady snad vytváří životaschopný „organismus“.

1 Článek je výstupem grantu GAUK 113607/2007 „Výzkum chování zvířat a jeho politická využití. Teoretický význam a politicko-ideologické využití behaviorálního výzkumu v českých a německých zemích 1900–1945“ a výzkumného záměru MSM 21620845. Korespondenci zasílejte na: marco.stella@email.cz.

2 K. ČAPEK: *Válka s mloky*. Praha 2007, s. 85–86.

Obr. 1. Středověký salamandr odolává ohni. Zdroj: Koninklijke Bibliotheek, KB, KA 16, Folio 126r

Ze všech obyvatel světa bestiářů má k velemlokovi nejbližší Salamandr, o kterém je známo, že je tak studený, že jej oheň nespálí a v ohni může dokonce žít (obr. 1). Mlok s velkým M tuto zvláštní, jakoby paradoxní vlastnost přejal. A jak uvidíme, ve své lesklosti, kluzkosti a netečnosti přežívá (sám nenarušen a nedotčen) četné revoluce, kataklyzmata a dějinné zvraty, nejen jako živoucí tvor, ale také jako kulturní obraz, reprezentace.

Mloci a Potopa

V průběhu sedmnáctého století spolu s radikálními změnami v myšlení a postojích ke světu jako celku, které dnes zahrnujeme pod termín „vědecká revoluce“, vzrůstal mimo jiné i zájem o zkameněliny. Z kratochvíle se postupem doby vyvinula věda, která předkládala nejen teorie o původu zkamenělin, ale i o jejich stáří a tím i o stáří Země. Již od starověku se potýkaly různé názory na organický či naopak anorganický původ zkamenělin. Z tohoto dlouhého sporu na konci 17. století vyšla jako (dočasný) vítěz „teorie o potopě světa“. Ta považovala zkameněliny za pozůstatky a zároveň i důkazy biblické potopy světa, při níž tyto organismy vinou člověka bídne zhytnuly.

S touto teorií je úzce spojen pravděpodobně nejvýznamnější velemlok v dějinách paleontologie. Jeho objevitelem byl Johann Jacob Scheuchzer (1672–1733), lékař a přírodovědec z Zurichu. Tento velký znalec švýcarských

a jihoněmeckých reálií horlivě prokazoval pravdu Písma prostřednictvím výzkumu přírodnin. Svědčí o tom například jeho dílo *Piscium querelae et vindiciae* z roku 1708.³ V této knize si stěžují zkameněliny ryb na člověka. Nejen, že jsou lidé svými hříchy zodpovědní za jejich smrt, ale ještě k tomu tvrdí, že jsou pouhými hříčkami přírody a že nikdy nežily. V díle se také objevuje první zpráva o objevu dvou prastarých lidských hrudních obratlů poblíž popraviště v Altdorfu u Norimberku.⁴

Scheuchzerův osvícenský optimismus nemohl uvítat nic více než možnost vysvětlit Písmo vědecky a najít skrze přírodovědu cestu k Bohu. Celá teorie potopy měla zásadní nedostatek – mimo již dvou zmiňovaných hrudních obratlů se nenašly žádné lidské fosílie. Přitom právě člověk měl být korunním svědkem potopy. Scheuchzerovi se nakonec podařilo nalézt v roce 1725 v lomu u Öhningen u Stein am Rein pozůstatky při potopě zahynulého člověka.⁵ (Obr. 2.) Scheuchzer o tomto nálezů píše poprvé ve zprávě pro *Philosophical Transactions* v roce 1726⁶ a později ve svém díle *Physica Sacra*, které vyšlo v letech 1731–1735.

„Přístupme však přímo k člověku, vlastní příčině potopy, za jehož hříchy muselo pykat i nespočet dalších nevinných obětí. Je proto s podivem, že z lidského rodu zůstalo tak málo, že si v mém jinak rozsáhlém kabinetu nemohu pod tento titulek zařadit více než dva zcela zkamenělé uhelné černé lesklé hrudní obratle, které jsou zobrazeny na obr. 14. Díky obzvláštnímu štěstí se mi ale podařilo v roce 1725 v kamenném lomu u Öhningen narazit na památku, která je o to pozoruhodnější, mimo toho, že zcela nepochybně pochází z potopy světa, že se nejedná jen o jeden díl, ale o polovinu kostry, ke které náleží nejen výše vtisknutá nebo vytisknutá Figura, z níž se dá letmo vytvořit zpodobnění člověka. Dokonce se z ní dá dovodit i zjev kostí, svalů a jiných měkkých částí, a to v uspořádání podobném způsobu a souměrnosti kostry dospělého člověka. Zkrátka: skutečně vzácná památka zatraceného lidstva dřívějšího světa.“⁷

3 J. J. SCHEUCHZER: *Piscium querelae et vindiciae*. Tiguri 1708.

4 C. J. SCHNEER: *Toward a History of Geology*. Massachusetts 1967, s. 205.

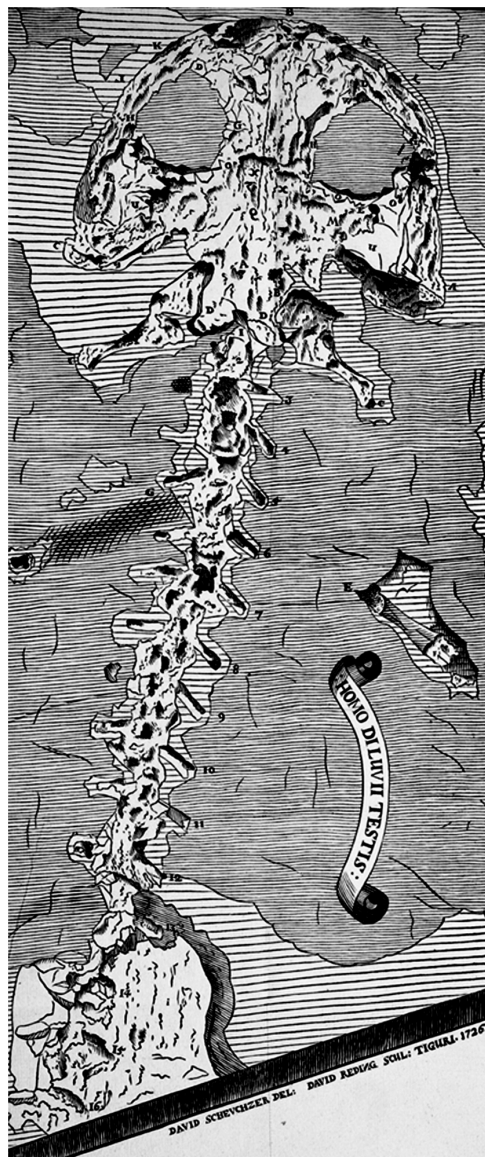
5 Lom v průběhu dalších let vydal ještě 26 obdobných těl. Blíže viz W. SCHOPF: *Cradle of Life. The Discovery of Earth's Earliest Fossils*. Princeton 1999, s. 290.

6 J. J. SCHEUCHZER: *Sceletwn Duorum Humanorum Petrefactorum Pars. Ex Epistola Joh. Jac. Scheuczer, M. D. R. S. S. ad Dom. Hans Sloane, Baronettum, S. R. V. Pr. In: Philosophical Transactions*, XXXIV, 392, 1726, s. 38–39.

7 H. KRAUSS: *Physica Sacra, Berühmte Bilder zur Menschheitsgeschichte aus Johann Jacob Scheuchzer*. Konstanz 1984, s. 30 (tento citát i další přeložili autoři).

Scheuchzer dále popsal jednotlivé kosterní části zkameněliny a tento popis zakončil následujícími varovnými verši Johanna Martina Millera: „Ať smutné kosti starého hříšníka obměkčí srdce nového viníka.“⁸

Teprve o sto let později se ukázalo, že se nejedná o pozůstatky člověka, jak si přál Scheuchzer, ale velemloka. Cesta k tomuto zjištění však byla dlouhá. Bylo třeba připustit, že některé druhy zcela vyhynuly, čímž bylo porušeno dokonalé Stvoření, že dějiny Země jsou delší než 6 000 let a že „potopa“ byla daleko spíše velmi dlouhodobou záležitostí než náhlou událostí. Teprve potom bylo možné zjistit, kdo je onen němý svědek potopy. Georges Cuvier (1769–1832) na základě srovnávací anatomie prohlásil „smutného svědka potopy“ za velemloka a své závěry zveřejnil v díle *Recherches sur les ossemens fossiles*. Cuvier nebyl první, kdo se domníval, že *Homo diluvii testis* není pozůstatkem člověka. Zřejmě jako první odmítl lidský původ Scheuchzerova nálezů v roce 1758 jeho krajan a student Johannes Gessner (1709–1790) s tím, že se jedná o velikého fosilního sumce;⁹ v roce 1783 jej následoval i francouzský mineralog Jean-Etienne Guettard (1715–1786)¹⁰ a polyhistor Pieter

Obr. 2. Scheuchzerův *Homo diluvii testis*.
Zdroj: Scheuchzer 1726

8 Tamtéž, s. 11.

9 J. GESSNER: *Tractatus physicus de petrificatis in duas partes distinctus*. Leiden 1758. Blíže viz např. W. SCHOPF: *Cradle of Life. The Discovery of Earth's Earliest Fossils*. Princeton 1999, s. 286 a jinde.

10 J.-E. GUETTARD: *Mémoire sur différens corps naturels*. Vol. 5, Paris 1783.

(Petrus) Camper (1722–1789) ho v roce 1787¹¹ označil za ještěrku. Teprve Cuvier ho v roce 1809 správně přiřadil k mlokům.¹²

Ve svých *Recherches sur les ossemens fossiles* také neopomněl vyjádřit svůj názor na Scheuchzerův omyl:

„Bylo třeba úplné zaslepenosti rozumu, aby se člověk jako Scheuchzer, lékař, jenž musel vidět lidské kostry, mohl tak hluboce zmýlit. Neboť představa, kterou tak tvrdošijně opakoval a která se díky jeho autoritě udržela tak dlouho, nemůže obstát ani při povrchním prozkoumání.“¹³

Cuvier totiž srovnal Scheuchzerův originál s kostrou současného evropského mloka. To byl odvážný podnik vzhledem k tomu, že žádný žijící evropský mlok pochopitelně nedosahoval velikosti fosílie, tedy 1,35 m. Cuvier Scheuchzerův originál kost po kosti vypreparoval, na nálezu navíc odkryl dříve skryté přední končetiny,¹⁴ a tak odhalil jeho pravou povahu – nešlo ani o člověka či sumce, ale o obrovského obojživelníka (obr. 3).

Velemlok se tak stal aktérem vyprávění, během něhož se geologie, a spolu s ní paleontologie, „rodila z vod Noemovy potopy“. Scheuchzer a další učenici v přírodě pátrali po důkazech biblického vyprávění, v tomto případě toho o Potopě. Tato teorie, stojící v raném novověku na pomezí teologie a sekulární vědy, bývá nazývána diluvialismem. Pozdější představa vzniku nerostů usazováním po několika různých potopách vykrytalizovala v teorii neptunismu, jež se zase stala jedním z pilířů uniformitarismu, představy o pozvolném, setrvalém a především konstantně rychlém procesu vzniku hornin. Takovými názory proslul především Darwinův velký inspirátor, geolog Charles Lyell (1797–1875). Vize velkých, zlomových katastrof však smýšlení o Zemi neopustila – jako sled kataklyzmat chápal dějiny Země jak George Comte de Buffon (1707–1788), největší přírodovědec své doby, který stáří Země určil dle zmíněného sledu katastrof v rozporu s biblickou tradicí až na 75 000 let,¹⁵ a v jeho stopách v tomto ohledu šel i již zmíněný George Cuvier, který postuloval, že

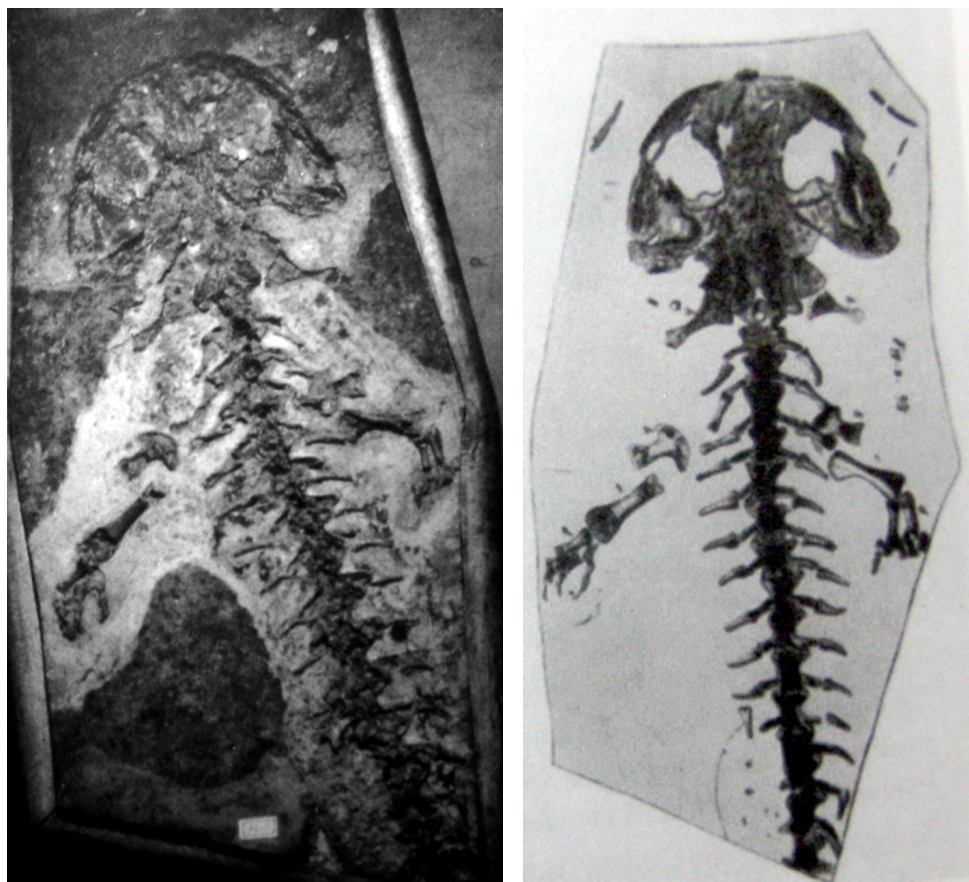
11 Petrus CAMPER [Alexander MONRO, orig. text]: *Vergleichung des Baues und der Physiologie der Fische mit dem Bau des Menschen und der übrigen Thiere*. Leipzig 1787.

12 G. CUVIER: Sur quelques quadrupèdes ovipares fossiles conservés dans des schistes calcaires. *Annales du Muséum d'histoire naturelle*, 1809, sv. 13, s. 401–437; G. CUVIER: *Recherches sur les ossemens fossils de quadrupèdes*. Sv. IV., kap. V. Paris 1812, s. 11–21. Viz také C. J. SCHNEER: *Toward a History of Geology*. Massachusetts 1967, s. 205.

13 Citováno z G. CUVIER: *Recherches sur les ossemens fossils*, c. d., sv. 10, kap. III. Paris 1836, s. 361–362.

14 W. SCHOPF: *Cradle of Life*, c. d., s. 290.

15 Tedy více než přibližně patnáctkrát déle oproti biblickému výkladu stáří Země.

Obr. 3. Tentýž exemplář po Cuvierově zásahu, který odhalil přední končetiny. Zdroj: Schopf 1999

Země prodělala několik kataklyzmat,¹⁶ kdy se povrch doslova obrátil naruby a vyhladil takřka všechn život.¹⁷ Cuvierovo pojetí vývoje Země a života na ní bylo vlastně zcela prvním, které vůbec umožňovalo a připouštělo

16 On sám kataklyzmat, byť společenských, prožil dost, od francouzské revoluce přes nástup a pád Napoleona až po restauraci království.

17 Blíže k vývoji geologických a paleontologických teorií 18. a 19. věku viz např. Martin J. S. RUDWICK: *Worlds Before Adam: The Reconstruction of Geohistory in the Age of Reform*. Chicago 2008; E. RÁDL: *Dějiny biologických teorií novověku*. I. díl. Praha 2006, s. 395–401; M. KEMPER: Noah's Flood: The Genesis Story and Natural Disasters in Early Modern Times. *Environment and History*, roč. 9, 2003, s. 151–71.

možnost extinkce organismů.¹⁸ Nicméně, jak se několik let po Cuvierově kritice Scheuchzera ukázalo, právě velemloci prostě vymřít odmítli.

Slova a Mloci

V roce 1829¹⁹ dorazil do Evropy první exemplář živého velemloka *Andrias japonicus* (posléze v Evropě známého pod jmény *Triton japonicus*, *Megalobatrachus sieboldi*, *Salamandra maxima*, *Sieboldia maxima*, *Tritomegas sieboldii*²⁰ a mnoha dalšími) spolu s Philippem Franzem von Sieboldem (1796–1866).²¹ Nejspíš proto, že cestou pozřel svého kolegu, žil v amsterdamské zoo až do roku 1881, kdy měřil 134 cm, tedy takřka stejně jako jeho fosilní předchůdce.²² Jako kdyby tito tvorové nebyli stížení gradualistickou evolucí a ani nebyli smeteni z povrchu žádnou z katastrof. Velemlok prostě jevil navzdory okolnostem značnou vůli přežít a zachovat se.

Vůni exotických dálek nesl i nález známého misionáře a přírodopytce působícího v Číně, Armanda Davida (1826–1900), který pro Evropu (vedle například pandy velké či jelena milu) objevil na své výpravě provincií Čhing-chaj (1869–1870) doposud největšího známého obojživelníka velmi podobného Sieboldovu velemloku, kterého o něco později francouzský zoolog Charles Emil Blanchard (1871) pojmenoval (k počtě objevitele i jeho předchůdce) *Sieboldia davidiana*. Krom toho již z roku 1876 pochází poměrně věrohodný popis přirozeného chování japonského velemloka od cestovatele J. J. Reina.²³

18 M. J. S. RUDWICK: *The Meaning of Fossils*. Chicago – London 1985, s. 101.

19 Čistě teoreticky se tedy Cuvier, v té době zcela zapojen do struktur francouzského ministerstva vnitra, mohl o této události dozvědět.

20 J. C. TEMMINCK: *Coup-d'oeil sur la fauna des îles de la sonde et de l'empire du Japon*. Arnz, 1842; J. J. von TSCHUDI: Über den Homo diluvii testis, *Andrias Scheuchzeri*. In: *Neues Jb. Mineral. Geognos. Geol., Petrefaktenkunde*, Heidelberg 1837, s. 545–547; A. M. C. DUMÉRIL – G. BIBRON – A. H. A. DUMÉRIL: *Erpétologie générale ou histoire naturelle complète des reptiles. Librairie Encyclopédique de Roret. Sv. 9*. Paris 1854.

21 F. SIEBOLD – C. J. TEMMINCK – H. SCHLEGEL: *Fauna japonica*. Leiden 1838, s. 128.

22 V. ŠAFRÁNEK: Velemlok obrovský. In: *Akvárium a terárium*, 1961, sv. 4, s. 88–89 (zde i celá řada dalších cenných informací o detailech chovu velemloka). Jako mnozí další ale neuvádí své zdroje, takže informace o dosažené velikosti a věku velemloka se u různých autorů různí. Viz také O. OLIVA: Ještě k otázce délky života u obojživelníků. *Živa*, 1987, sv. 35, 1987, s. 71. Dále z časopisů české provenience: J. KOŘENSKÝ: Ze života největšího obojživelníka. *Živa*, 1910, 20, s. 151–154, či O. V. HYKEŠ: Velemlok japonský. *Živa*, 1953, sv. 1., s. 228–229.

23 J. J. REIN – A. von RORETZ: Beitrag zur Kenntniss des Riesensalamanders (*Cryptobranchus japonicus*). *Der Zoologische Garten*, 1876, roč. 17, č. 2, s. 33–37.

Homo Diluvii Testis také konečně získal svoje dodnes platné jméno. V roce 1837 mu dal rodové jméno Andrias Johann Jacob von Tschudi (1818–1889)²⁴ a v roce 1831 Friedrich Holl druhové *scheuchzeri*.²⁵ To je však název určený výhradně této fosílii, těm žijícím z čeledi velemlokovitých se v literatuře synonymně přiřazuje rodové jméno Andrias, *Cryptobranchus* nebo *Megalobatrachus* a druhové *japonicus* a *davidianus*²⁶ podle drobných odlišností,²⁷ především však podle místa výskytu buď v Japonsku či v Číně. Překvapení nad tím, že podobní tvorové, od pohledu patřící do jiné doby, v přítomnosti vůbec žijí, pravděpodobně vedlo k tomu, že ztotožnění fosilních a recentních velemloků do jednoho rodu, případně i druhu²⁸ bylo až velmi pozdní událostí.

Od Scheuchzerova prvního objevu se fosílie velemloků začaly ve střední Evropě množit skoro stejně rychle jako ti z Čapkova románu. Mezi přínejmenším šest nalezišť patří například Rott u Rýna (dnešní Francie), Reissensburg v Bavorsku či Brunn-Vösendorf u Vídně. Pro naše účely jsou zde především zajímavé Břešřany (Preschen) u Bíliny (Bilin) v Čechách na úpatí Krušných hor.

Andrias Bohemicus

„Semper aliquid novi Africa affert“ – těmito slovy začíná článek prof. Gustava Laubeho (1839–1923) z roku 1897,²⁹ ve kterém popisuje svůj zajímavý nález v Čechách doposud nikdy nenalezeného fosilního tvora. A nejen Afrika vždy vyplodí něco nového, dodává Laube, zajímavá postava dějin vědy v čes-

-
- 24 J. J. von TSCHUDI: Über den Homo diluvii testis, Andrias Scheuchzeri. In: *Neues Jb. Mineral. Geognos. Geol., Petrefaktenkunde*, Heidelberg 1837, s. 545–547.
- 25 F. HOLL – L. CHOULANT: *Handbuch der Petrefaktenkunde*. Dresden 1831.
- 26 Existenci velemloka v Číně podle starých pramenů předpokládal už C. J. Temminck a H. Schlegel (*Fauna Japonica*), ale zvíře samotné objevil až v roce 1869 zmíněný abbé Armand David.
- 27 Ch'eng-chao LIU: Amphibians of Western China. In: *Fieldiana: Zoology Memoirs*. Sv. 2. Chicago 1950, s. 69–77. Pro přesnější informace o synonymních názvech velemloků viz také <http://research.amnh.org/vz/herpetology/amphibia/> či z české provenience: J. FELIX: Čínský velemlok (*Andrias davidianus*) v pražské zoo. In: *TamTamy*, sv. 7, 2004, č. 2, s. 2–5.
- 28 F. WESTPHAL: Die tertären und rezenten Eurasiatischen Riesensalamander (Genus *Andrias*, Urodela, Amphibia). In: *Palaeontographica*, odd. A, 1958, sv. 110, s. 20–92.
- 29 G. C. LAUBE: Andriasreste aus der Böhmischen Braunkohlenformation (1897). In: *Abhandlungen des deutschen naturwissenschaftlich-medicinischen Vereines für Böhmen* Lotos, roč. 1, 1898, s. 23–32.

kých zemích. Tento teplický rodák, cestovatel (účastnil se i německé polární výpravy lodi Hansa v letech 1869–1870), geolog a paleontolog byl všestranným duchem se širokými zájmy,³⁰ takřka romantickou osobností, která v jistém smyslu jako jedna z posledních probádávala neznámou českou zem (byl autorem prvního kompletního geologického atlasu Čech). Laube nebyl z těch, kteří by (až na onu výjimečnou polární výpravu) exotiku hledali v geografických dálavách. Raději se nořil do hlubin minulosti své země a i tento způsob bádání mu po vzoru výzkumníků exotických končin světa přinesl jistý věhlas. Shodou šťastných okolností se mu totiž dostala do rukou podivuhodná fosílie, původně nalezená u Břešťan poblíž Bíliny.

Laube po namáhavém výzkumu těchto křehkých pozůstatků zjistil, že se jedná o fosílii podobnou Scheuchzerovu „svědkovi potopy“, velemlouku rodu *Andrias*. Je třeba si uvědomit, že v oné době byli známi dva zástupci tohoto rodu, Tschudiho³¹ *Andrias Scheuchzerii* a *Andrias Tschudii*, nalezený Scheucherovým pokračovatelem Hermannem von Meyerem (1772–1849), největším paleontologem své doby³² v hnědohelných vrstvách v Rottu u Bonnu.³³ Svůj nový nález nazval Laube po důkladném prostudování známých nákreseí a literárních zdrojů o zástupcích tohoto rodu³⁴ *Andrias bohemicus*. Protože Meyer jako znalec obou druhů považoval za hlavní kritérium při rozlišování *A. scheuchzerii* a *A. tschudii* lebku, která nebyla u Laubem zkoumaného exempláře zachována, nakonec o jeho novém druhovém, takřka „etnickém“ zařazení rozhodlo (kromě velikosti, která byla výrazně nižší než u obou původních druhů) jeho stáří. Zatímco oeningenský velemlouk byl datován do svrchního miocénu (5–7 milionů let), velemlouk břešťanský (mylně) do svrchního oligocénu (23–28 milionů let). Byl tedy podle tohoto datování výrazně starší a Laube jej proto neváhal označit za původnějšího a staršího „předchůdce“ svého slavnějšího protějšku.³⁵(Obr. 4.)

Jak dokládá následující odstavec, odrážela vize jedinečnosti Čech (Böhmen) a „českého velemlouka“ jako pradávného obyvatele této jedinečné země,

30 J. MARTÍNEK: *Geografové v českých zemích 1800–1945 (biografický slovník)*. Praha 2008 (vyšlo 2009), s. 142–144.

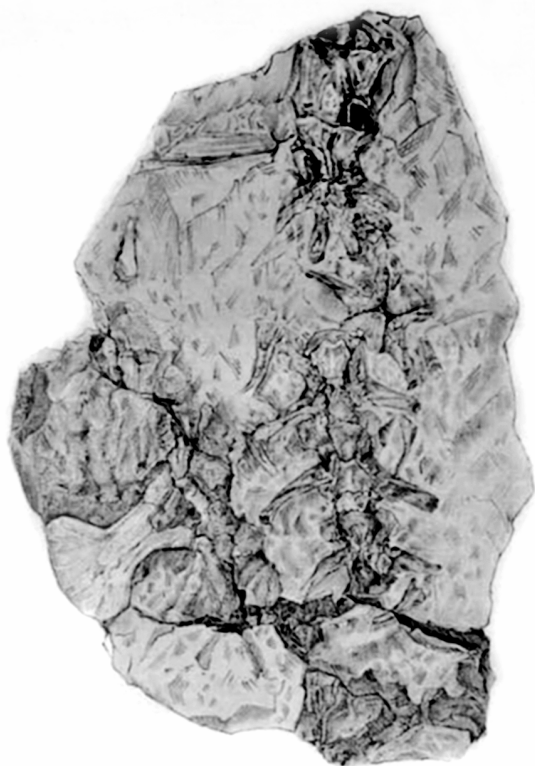
31 G. C. LAUBE: *Andriasreste aus der Böhmischen Braunkohlenformation (1897)*. In: *Abhandlungen des deutschen naturwissenschaftlich-medicinischen Vereines für Böhmen* Lotos, c. d., s. 24.

32 Popsal mj. rod *Archeopteryx* a celou řadu rodů dinosaurů .

33 H. V. MEYER: *Salamandrinen aus der Braunkohle am Rhein und in Böhmen*. In: *Palaeontographica*, roč. 7, 1860, s. 47–73.

34 J. J. von TSCHUDI: *Über den Homo diluvii testis, Andrias Scheuchzeri*. In: *Neues Jb. Mineral. Geognos. Geol., Petrefaktenkunde*, Heidelberg 1837, s. 545–547.

35 G. C. LAUBE, c. d. v pozn. 31, s. 31.

Obr. 4. Laubeho *Andrias bohemicus*. Zdroj: Laube 1897

Laubeho příchylnost k romantickým autorům a byla také argumentem pro nemožnost dostačujícího důkazu gradualistické evoluce (o které byl však jako skalní darwinista pevně přesvědčen):

„Goethe v roce 1813 o Čechách pravil: ‘Tato zem je (...) obklopena horami, uzavřena sama do sebe, jasně jeví charakter vlastní nesdílnosti směrem navenek.’ Jeho slova se vztahují na tehdejší společenské poměry země, vztah fauny hnědouhelné formace mezi současnými cizími a vnitrozemskými prvky by však také jen těžko šel vyjádřit lépe. Nesou totiž znaky do sebe uzavřených typů fauny, ke kterým se jen zřídka připojí přistěhovalec z vnějšku. (...) Z tohoto důvodu také není možné se dopátrat vývojových řad jednotlivých rodů v rámci po sobě jdoucích stupňů, na druhou stranu je takový

pokus odsouzen k nezdaru i nedostatečným zachovalým [fosilním, pozn. aut.] záznamem.“³⁶

Velemloci, recentní i fosilní, tedy vždy byli v jistém smyslu symbolem propastné vzdálenosti – ať už ve smyslu časovém („svědek potopy“ či miocénu), prostorovém (živočich Dálného Východu), tak i jaksi pomyslně, svým prazvláštním, nepravděpodobným zjevem. Velemlok byl předurčen stát se tím Druhým, Jiným, čímsi, nad čím je třeba se podívat či z čeho lze snad i cítit úzkost.

Živý velemlok, tehdy pod rodovým jménem *Cryptobranchus*, si však do Čech našel cestu dokonce ještě o pár let dříve, než Laube objevil první pozůstatky velemloka v Břešťanech u Bíliny. Počátkem devadesátých let 19. století dovezl do Prahy dva kusy obchodník s čínským čajem a porcelánem V. Staněk a choval je ve svém krámě 5 let (jaký vliv to mělo na jeho tržby, není známo). Když pak v roce 1894 jeden uhynul, věnovala paní Vilemína Staňková jeho kostru i druhý živý exemplář Národnímu muzeu.³⁷ Živý velemlok byl poté chován v muzeu ještě rok, než byl pro jistotu zakonzervován.³⁸ Do roku 1916 byl také jeden mladý japonský velemloi zkoumán ve fyziologické laboratoři Edwarda Babáka na lékařské fakultě Karlovy Univerzity. Zahynul však záhy.

Velemlokům se také dařilo v dnes pozapomenutém vinohradském viváriu spolku „Leknín“ v Havlíčkových sadech, kde je mohla obdivovat široká veřejnost a nejspíš i Karel Čapek. Dva kusy obdržel spolek prostřednictvím zastupitelských úřadů republiky z Japonska v roce 1929.³⁹ Jeden exemplář uhynul v roce 1931 a byl tradičně předán Národnímu muzeu, ale druhý žil ve viváriu prokazatelně ještě v roce 1935.⁴⁰ Jaký však byl jeho další osud, nevíme. Snad právě díky expozici vinohradského vivária se v této době objevovaly články o velemlocích v českém tisku relativně často hlavně v okurkových sezónách a při potřebě zaplnit volné místo na stránkách novin. Dnes nám snad připadá zvláštní, jak Čapka napadl právě velemlok, ale v denním

36 G. C. LAUBE: Synopsis der Wirbelthierfauna der böhmischen Braunkohlenformation und Beschreibung neuer, oder bisher unvollständig bekannter Arten. In: *Abhandlungen des deutschen naturwissenschaftlich-medicinischen Vereines für Böhmen Lotos*, 1901, sv. 2, č. 2, s. 105–182 (s. 111).

37 Anonym. *Národní listy*, 25. 12. 1894, r. 34, č. v. 355, s. 3.

38 O. V. HYKEŠ: Velemlok japonský. *Živa*, 1953, roč. 1, č. 12, s. 228.

39 O. ŠŤ.: Velemlok japonský ve sbírkách Národního musea v Praze. *Národní listy–večerník*, 15. 12. 1931, r. 71, č. v. 343, s. 3.

40 Anonym: Veřejné vivárium v Havlíčkových sadech na Král. Vinohradech. *Národní politika*, 23. 1. 1935, r. 53, č. v. 23, s. 3.

tisku konce dvacátých a počátku třicátých let se toto téma čas od času objevovalo.⁴¹

Je patrné, že nemalá část zásluh objevů velemloků, recentních i fosilních, tak byla nesena německy mluvícími odborníky. Ani objevitel českého velemloka Laube, jinak pozitivně hodnocený kvůli mírnění vášní a napětí mezi německou a českou univerzitou, rozhodně nemůže být obviňován z nedostatku německého vlastenectví. Byl ostatně dlouholetým pokladníkem Spolku pro dějiny Němců v Čechách (Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen), předseda Společnosti pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách (Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen) a konečně i rektorem německé univerzity v Praze (1893–1894).⁴² Z dnešního pohledu nacionálně exaltovaný závěr nekrologu v časopise německého spolku Lotos z roku 1924, jehož byl ostatně také významným členem, nás nenechává na pochybách, jak byla alespoň některými jeho soukmenovci Laubeho činnost vnímána:

„Laube nebyl žádný kabinetní učenec. Vždy měl cit pro přírodu a národ, ze kterého pocházel. Z výrazů nacházejících se v jeho spisech je zřejmé, jak velkou lásku choval k německému a velké německé otčině. Z jeho veřejných vystoupení je patrné, že to byl přímý německý muž. Tento pravý syn své vlasti byl přes více než půlstoletí výraznou postavou německého národa v Čechách.“⁴³

Otázku, co má národnostní aspekt českých zemí společného s velemloky, snad lépe pochopíme, když si připomeneme, že řecké Andrias znamená tolik co „socha muže“ (narážka na původní interpretaci Scheuchzerova objevu) či „obraz člověka“ (tento význam nám zde, snad poněkud účelově poslouží lépe). Nejen v českých zemích, ale i za hranicemi je jistě mnohem více než velemlok fosilní známý velemlok literární – totiž právě s velemloky jako s „obrazy člověka“, lépe řečeno „těch Druhých“, vůči kterým to „své“ lidství vymezujeme, nakládá Čapek ve své světoznámé a vzhledem k roku vydání prorocké knize „Válka s mloky“ (časopisecky 1935–1936).

41 V. POUR: Stará legenda o velemloku japonském. *Národní politika*, 22. 9. 1928, r. 46, č. v. 264, s. 1–2; O. MATOUŠEK: O potopě světa. *Národní listy*, 13. 4. 1927, r. 67, č. v. 102, s. 1; Anonym: Ve vinohradském viváriu je veselo. *Národní listy*, 3. 3. 1934, r. 74, č. v. 61, s. 4; J. OBENBERGER: Lochnesové a lochnýskové. *Národní listy*, 22. 7. 1934, r. 74, č. v. 199, s. 9–10.

42 F. WÄHNER: Gustav Carl Laube. *Lotos*, 1924, sv. 72, s. 1–7 (s. 7).

43 Tamtéž.

Charakter Mloka

Velemloky je třeba symbolicky nahlížet ve spojitosti se vzdáleností, jak geografickou či časovou, tak i v jistém smyslu s distancí kulturně-společenskou. Čapkovi mloci totiž částečně snad kvůli svému chudému, jakoby měkkému a plastickému zjevu nabývají v knize postupně podob podivných zvířat na pomezí lidství, „primitivů“, otroků, či marginalizované, segregované skupiny v situaci ne nepodobné té evropských židů v době psaní románu. Z Mloků se nakonec stanou, snad v předtuše megalomanských projektů dle doktríny „Krvě a půdy“, „ti Druzí“ za hranicemi, ohrožující plíživým způsobem, okusováním „pevné země“ a její proměnou k obrazu svému samotnou existenční základnu lidí jako druhu. Právě i původní „germánství“ jak objevitelů velemloka, tak i samotných mloků pitvoří Čapek v narážce na dobové rasové teorie v kapitole *Der Nordmolch*, popisující plavého, vzpřímeného a dlouholebého „teutonského“ mloka (*Andrias Scheuchzeri var. Nobilis erecta Thuring*):

„Nestála jejich kolébka v Öhningen, kde německý učenec dr. Johanes Jakob Scheuchzer našel jejich nádhernou stopu už v miocénu? Není tudíž nejmenší pochybnosti, že původní *Andrias Scheuchzeri* se zrodil před geologickými věky na půdě germánské; rozptýlil-li se potom do jiných moří a pásem, doplatil na to svým vývojovým sestupem a degenerací; jakmile se však usadil opět na půdě své pravlasti, stává se znovu tím, čím byl původně (...) Proto Německo potřebuje nových a delších břehů, potřebuje kolonií, potřebuje světových moří, aby se všude v německých vodách mohly vyvinout nové generace rasově čistých, prapůvodních německých Salamandrů.“⁴⁴

Můžeme se s určitou mírou nadsázky domnívat, že právě velemloky Čapek, podle všeho výborně obeznámený s komplikovanou historií jejich objevu, nezvolil náhodou. Ačkoliv tuto roli mohlo bezesporu v Čapkově „bajce“, která dokonale, avšak groteskně vykresluje společenské, kulturní i vědecké poměry prvních tří desetiletí 20. století, sehrát jakékoliv jiné zvíře, při čtení Čapkovy knihy nás přímo udeří do očí mistrnost, s jakou jsou do jednotlivých rolí „těch Druhých“ dosazena právě tato bizarní zvířata. Přitom Mloci zde zůstávají stále jen Mloky, stejně jako se ve vědeckých výkladech neměnily samotné fosílie, ale pouze jejich interpretace v návaznosti na další objevy, teorie či konkrétní osoby a jejich postoje. Jejich jakoby beztvářá masa odráží vnější vlivy, zvyky a názory. „Solche Erfolge erreichen nur deutsche Molche“,⁴⁵ paroduje například Čapek budovatelské nadšení raných

44 K. ČAPEK: *Válka s mloky*, c. d., s. 198.

45 Tamtéž, s. 202.

fází německého národního socialismu, navíc nezřídka personifikované v propagandistických záběrech německých mladíků budujících hráze v severním Německu v urputné snaze vyrvat moři kus země (tedy s opačnou ambicí než Čapkovi Salamandři). Přitom tělo velemloka samo zůstává již po miliony let nezměněno. Toto čtení významu Mloků, či lépe řečeno čtení celé knihy jako rafinovaného varování před německým nacismem je nasnadě a ostatně jde i o nejsilnější poselství, které se v mnohovrstevném textu skrývá. Je tak samozřejmě prezentováno i v četných předmluvách různých minulorežimních vydání knihy – mezi léty 1948–1989 vyšla kniha celkem v patnácti vydáních.

Avšak kniha není jen varováním před fašismem, ale před totalitními režimy jako takovými a především také varováním před ztrátou individuality, lidství, lidskosti, diferencovanosti a plurality obecně, samotných mohutných pilířů, na kterých stojí evropská kultura. Právě proto jsou Salamandři zobrazení jako beztvářá masa identických těl, jejichž počty se počítají na miliony a miliardy a jedinec tedy nic neznamená; právě proto se Mloci nikdy nenaučili rozlišovat mezi „já“ a „my“,⁴⁶ právě proto mloci vše provádějí kolektivně, včetně těch nejintimnějších aktů jako je rozmnožování;⁴⁷ právě proto se od sebe liší jen prací, kterou v rámci „mloctva“ vykonávají. Právě vize masovosti, identických těl zbavených individuality, spojených v jeden velký, nezastavitelný super-organismus, zglajchšaltování biologické i sociální, byly hojně využívány v kritice (ovšem i na podporu) různých revolučních kolektivistických hnutí, komunismu, rozličných variant socialismu atp. Tyto dobově velmi časté nálady, postoje a obavy snad nejlépe vystihuje Čapek, když ve své knize nechává promlouvat filosofa Wolfa Meynerta, jakési alter-ego Oswalda Spenglera v oddíle pojmenovaném podle fiktivní knihy *Untergang der Menschheit*. Pochopitelně se jedná o narážku na jednu z nejčtenějších knih počátku 20. století, *Untergang des Abendlandes* (1918–1922). Mloky, zde vystupující v roli samotnou civilizaci ohrožujících „Druhých“, podle něj není možné smysluplně integrovat do lidských civilizačních struktur – vytvářejí paralelní, mnohem dokonalejší, homogennější a zcela odlidštěnou strukturu, která nezadržitelně zničí a převrství lidskou civilizaci.⁴⁸

46 Tamtéž, s. 149.

47 Tamtéž, s. 113.

48 Jak ukázal A. Ohme na několika významných literárních dílech první poloviny 20. století, byly zvířecí figury poměrně oblíbeným prostředkem společenské kritiky. Stejný autor důkladně analyzoval a interpretoval i Čapkovu „Válku s mloky“ v kontextu vývoje světové literatury a literárních společenských kritik. Viz A. OHME: Von Schweinen, Molchen und Pinguinen: ‚Tierische‘ Gesellschaftskritik in der ersten Hälfte des 20. Jahr-

Mloci, věda a společnost

Vedle „masovosti“ charakteristické pro fiktivní Mloky je třeba krátce vyzdvihnout další vlastnost, která je minimálně pro dvacáté století v kulturním a částečně i vědeckém slova smyslu charakterizuje – je to jejich hybridita, resp. chimérickost. Snad právě proto se i obojživelníci, a mezi nimi i různí mloci, stali na počátku 20. století (době doslova fascinované různými typy synkrezí a hybridit kulturních) oblíbenými experimentálními objekty, jsouce svým (obojživelným) stylem života jakýmsi přirozenými „hybridy“, či snad lépe, „chimérami“. Zatímco „hybrid“ vzniká mesaliancí dvou odlišných druhů, jsou „chiméry“ spíše jakousi fúzí různých druhů. I velemlok je svým charakterem čímsi na pomezí živého a neživého (jako fosílie), na pomezí dvou elementů (jako obojživelník) a konečně jako Mlok cosi na pomezí zvířete a člověka. Spojuje v sobě vždy dvě jakoby zcela nesourodé části, stejně jako se v Salamandrovi z bestiáře spojuje led a oheň.

Tuto chimérickou podstatu, která je řadí k bytostem na pomezí, či dokonce k tvorům složeným z více nesourodých částí, reflektují i jejich dálně-východní názvy. Japonský výraz hanzaki (han – půl, zaki – roztrhnout) snad není třeba v tomto ohledu komentovat, prý i čínští rybáři považovali velemloka za napůl dítě, napůl rybu (ostatně i tak byl dvěma znaky v čínském písmu označován).⁴⁹ I Čapkovi Mloci jsou právě takovou měnlivou chimérou, spojující uniformní, chudá těla velemloků v jedno s člověkem, či spíše s lidmi různých tříd, ras a kultur. Jistě také není náhodou, že Mloky uctívaný bůh Moloch byl tvorem taktéž chimérickým, totiž mlokem s lidskou hlavou (tak ostatně můžeme chápat Čapkovy Mloky i doslovně).

Stejně tak nelze považovat za náhodné pasáže Čapkovy knihy, dokonale imitující dikci odborných anatomických a fyziologických článků.⁵⁰ Můžeme zde snad hledat další možné inspirační zdroje i částečnou odpověď na otázku „proč právě Mloci?“. První laboratorní vytvoření chiméry, tvora složeného z více druhů, je totiž pevně spojeno právě s mloky. V roce 1921 totiž

hundreds (France, Mac Orlan, Čapek, Orwell). *Zeitschrift für Slawistik*, 2009, sv. 54, č. 1, s. 3–19; TENTÝŽ: Karel Čapeks Roman „Der Krieg mit den Molchen“: *Verfahren, Intention, Rezeption*. Frankfurt am Main 2002.

49 Viz J. KOŘENSKÝ: Ze života největšího obojživelníka. *Živa*, 1910, r. 20, s. 151–154. Kořenského článek patří i po sto letech k nejformativnějším, jaké v českém jazyce doposud vyšly.

50 Článků zabývajících se jemnými nuancemi tělesné stavby velemloka vycházela v prvních třech desetiletích 20. století celá řada a na tomto místě není možné je brát v potaz.

německý embryolog Hans Spemann (1869–1941)⁵¹ docílil splynutí embryí dvou různých druhů mloků.⁵² Od té doby se i výraz „chiméra“ (tak říkající na hřbetech mloků) přesunul ze světa řecké mytologie do laboratoří a odborné terminologie vývojových biologů. Mločí chiméry vznikly jak ve Spemannově laboratoři, tak pod Čapkovým perem – stvoření složená ze dvou různých druhů, která Vlastní a Cizí (a vlastně i „sebe“ a „ty druhé“) spojuje v jeden celek. Hledání hranice dvou jinak velmi odlišných a nesourodých „tkání“ pak může být velmi náročným, v případě Mloků Čapkových takřka nadlidským úkonem. Kde v těchto chimérách začíná člověk a končí zvíře?

Podobně s tematikou nejistých hranic, ať už politických, ideologických, mocenských či odborných souvisí i druhé, snad ještě slavnější experimentální využití mloků z počátku 20. století. Když Čapek psal svou knihu, jistě musel mít v živé paměti široce medializovanou a taktéž politizovanou aféru vídeňského biologa Paula Kammerera (1880–1926), jednu z nejpopulárnějších, nejtragičtějších a také nejrozporuplnějších postav dějin biologie 20. století. Tento vědec byl již od mládí nadšený terarista a akvarista (ostatně jedna z jeho prvních publikací se týká právě pozorování velemloka japonského v terarijních podmínkách⁵³). Proslul především svými experimenty dokazujícími dědičnost získaných vlastností. Tuto „biologickou herezi“ musíme krom úzkého kontextu dějin biologických teorií chápat i v kontextu společenském. Doba Kammererových experimentů je zároveň dobou silné politizace biologie a úvahy o nejrůznějších manipulačních biologických metodách aplikovaných na člověka a společnost jako celek byly po první desetiletí 20. století jevem velmi častým jdoucím napříč politickým spektrem. Sám Kammerer do tohoto světa politizované biologie vrostl a velmi dobře si uvědomoval širší význam zdánlivě bezvýznamného experimentu, jehož výsledky poprvé publikoval v roce 1904. Dva druhy mloků (*Salamandra maculosa* a *Salamandra atra*), každý žijící v jiném prostředí, se po přesunutí do stejných

51 Dělo se tak za značného ohlasu veřejnosti i odborníků, vedoucího nakonec až k udělení Nobelovy ceny v roce 1935. Ve stejném roce začal Čapkův román na pokračování vycházet v Lidových novinách.

52 H. SPEMANN: Über die Erzeugung tierischer Chimären durch heteroplastische embryonale Transplantation zwischen *Triton cristatus* und *Triton taeniatus*. In: *Archiv für Entwicklungsmechanik der Organismen*, 1921, sv. 48, s. 533–570.

53 P. KAMMERER: Beobachtungen an ausländischen Amphibien in Gefangenschaft. In: *Natur und Haus*, 1900, sv. 8, č. 3, 4, 8, 17, 24, s. 39, 68, 129, 232. Kammerer a jiní také popisují mj. jedno zvláštní chování velemloků, kteří po vypuštění do nádrže odhrabali písek až na holé dno a před svým úkrytem si tak vytvořili mohutný val. Mohlo to inspirovat Čapka k tomu, že své Mloky opatřil schopností stavět hráze a jimi rozšiřovat svůj mělký vodní svět?

podmínek začaly svým typem reprodukce přizpůsobovat a již během jedné generace se velikostí snůšky i vyvinutostí mláďat nelišily od svého protějšku, žijícího v těchto podmínkách původně.⁵⁴ Podobných experimentů, týkajících se mj. změny zbarvení u mloků,⁵⁵ vzniku funkčních očí u slepých jeskynních obojživelníků vystavených světlu atd., podnikl celou řadu.

Vyplývala z nich jedna důležitá skutečnost – dědičnou plasmu lze takřka libovolně měnit vlivem prostředí, a jak sám Kammerer poznamenal, člověk (vedle ostatních organismů) tak není otrokem své minulosti, ale naopak pá-nem své budoucnosti. Jeho vlastnosti lze aktivně a kreativně měnit, nikoliv jen pasivně čekat na destruktivní selekci. Z toho také vyplývá, že lidská pozice ve společenském uspořádání není dána dědičnou kvalitou jednotlivců, ale pouze a jedině vlivem vnějších podmínek, které navíc působí přímo a velmi rychle, v řádu jednotek generací. Všem je navíc dána totožná schopnost přizpůsobení a dědičného vylepšení lidstva pouhou změnou prostředí. Experimenty tak přímo souvisely s probíhající debatou v rámci eugenického a rasově-hygienického hnutí a dotýkaly se široké škály problémů přes demografii, psychiatrii, otázku národnostních států až po školství. Po neslavném Kammererově konci – byl obviněn (a částečně i usvědčen) z podvodu a v roce 1926 spáchal sebevraždu – se tento „pán salamandrů“ i se svými obojživelnými svěřenci stal dokonce martyrem v boji za světový komunismus – alespoň na filmovém plátně. Ideologický, politický a propagandistický význam této události briskně dokázal využít Anatolij Lunačarskij (1875–1933), tehdejší lidový komisař pro lidovou osvětu a spoluautor scénáře filmu *Salamandra* (Саламандра; 1928). Film končí na rozdíl od skutečnosti happy endem, tedy odjezdem hlavního hrdiny, mladého vědce usurpovaného ve své vlasti temnými silami klerikálně-feudalisticko-kapitalistického spiknutí, do Sovětského svazu, a to na pozvání samotného Lunačarského, který si i ve filmu zahrál sám sebe. Nadto roli hlavní ženské hrdinky ve filmu neztvárnil

54 P. KAMMERER: Beitrag zur Erkenntnis der Verwandtschaftsverhältnisse von *Salamandra atra* und *maculosa*. Experimentelle und statistische Studie. *Archiv für Entwicklungsmechanik*, 1904, sv. 17, s. 165–264. Při bližším pohledu do Čapkovy knihy zjistíme, že i zde je řeč o snadné přizpůsobivosti mloků na různé typy prostředí, konkrétně v oddíle *Bericht über die somatische Veranlagung der Molche* imaginárního hamburského badatele Wuhrmana (K. Čapek, c. d., s. 141–143) a nelze vyloučit, že i zde mohl (byť zprostředkovaně) Čapek nalézt inspiraci a my částečnou odpověď na otázku „proč zrovna mloci“.

55 P. KAMMERER: Direkt induzierte Farbanpassungen und deren Vererbung. In: *Zeitschrift für induktive Abstammungs- und Vererbungslehre*, 1911, sv. 4, s. 279–288.

nikdo jiný než Lunačarského manželka.⁵⁶ Dílo obletělo svět a Kammererovy snahy, osudy i samotní mloci jsou zde v zásadě využiti k čistě propagandistickým účelům.

Zde narážíme na vrchol politizace Mloků a je takřka jisté, že i Kammere-rova aféra Čapka ovlivnila (ač pro to nelze dohledat žádné přímé důkazy). V Kammererově životním příběhu a teoriích narážíme na motivy nového, lepšího lidství a lidstva (či snad Mloctví a Mloctva?), které má nahradit to staré. To se navíc má stát radikální proměnou prostředí (v případě Války s Mloky pevniny na mělké moře). Navíc u Kammererových (stejně jako u Čapkových) mloků opět nacházíme již dříve zmíněnou beztvarost a jakousi kluzkost a lesklost zjevu, ve kterém se odráží jejich okolí, ač svou podstatu si zachovávají nezměněnou.

„Ten z Viničné“

V mnoha ohledech tedy můžeme říci, že se Mloci a velemloci stali symbolem společenských evolucí a revolucí, které české země prodělaly. Domovu českého velemloka bylo „dopřáno“ zakusit obou tváří totality, před kterými Čapek varuje – nacistickou i komunistickou. Čapkovi Mloci se tak stali i mentem obou velkých ideologiemi vymalovaných obrazů člověka („andrias“), které se v českých zemích v úzkém časovém rozmezí projeví. A jakmile se v těchto končinách Mloci zabydleli, již nás neopustili.

Po válce se vynořili znovu, aby naplnili svou podstatu a dostali se v roce 1952 do Československa jako „dar Mao Ce-Tunga Klementu Gotwaldovi“, jak je tradováno mezi mnohými biology. Strážlivější, ačkoli neméně „rudé“ prameny uvádí, že se jednalo o dar vlády Čínské lidové republiky pražské a lipské zoologické zahradě.⁵⁷ Ačkoli se nejedná o události až tak vzdálené, je pozoruhodné, jak obtížně se k tomuto tématu hledají spolehlivé prameny. Přímí svědci často již nežijí, a tak kořeny tajemnosti velemloka pocházejí i z tohoto desetiletí, kdy jich značné množství proudilo do pražské zoo.⁵⁸ Zřejmě v té době nebyly v pražské zoo pro velemloky vhodné

56 Kammerer skutečně přijal v roce 1925 místo v sovětské Akademii věd a obvinění z podvodu a následná sebevražda jej zastihly víceméně uprostřed příprav k odjezdu, dva dny potom, co sjednal odvoz svého vybavení do Moskvy.

57 Anonym: Dar vlády Čínské lidové republiky. *Rudé právo*, 23. 11. 1952, r. 32-33, č. v. 313, s. 5.

58 Od roku 1952 do roku 1963 bylo do pražské zoo zasláno dohromady 14 velemloků čínských, 5 z nich dorazilo již v rozkladném stavu, tři byli odesláni do jiných zoolo-

Obr. 5. Čeští biologové a čínská delegace (z roku 1952 či 1956), se kterou do ČSSR připutovali velemloci. Zdroj: Fotografická sbírka Katedry zoologie, PřF UK

podmínky, neboť uhynuli do roka od přijetí, pokud nebyli odesláni do jiných zoologických zahrad.

Zásilka z 13. září 1956 však byla mimořádně šťastná (obr. 5). Přijeli s ní dva již asi desetiletí jedinci, kteří byli po krátké době svěření katedře hydrobiologie PřF UK k pozorování.⁵⁹ Vypráví se, že si je profesor Ota Oliva (1926–1994) brával na víkendy na chatu, převážel je ve vaničkách v autě a pak je nechával rekreovat v zahradním jezírku (dochovány jsou například snímky pořízené Václavem Šafránkem ml., zobrazující „velmi pohyblivý“ exemplář ve vaničce, obr. 6). Zdá se však, že i tato historka patří do kategorie mýtů, jakkoli zajímavé by bylo představovat si reakce sousedů, snad i znalých Čapkovy knihy a majících na paměti šok, který Mlok ve Vltavě způsobil panu Povondrovi. Potvrzený je nicméně pokus o rozmnožení velemloků pod výпустí Jevanského rybníka v druhé polovině 80. let. V této

gických zahrad. J. FELIX: Čínský velemlok (*Andrias davidianus*) v pražské zoo. In: *Tam-Tamy*, r. 7, 2004, č. 2, s. 2–5.

59 Podmínky chovu těchto velemloků na PřF UK ve Viničné popisuje V. ŠAFRÁNEK: Velemlok obrovský. In: *Akvárium a terárium*, 1961, roč. 4, s. 88–89.

Obr. 6. „Velmi pohyblivý“ exemplář ve vaničce. Zdroj: Šafránek 1961

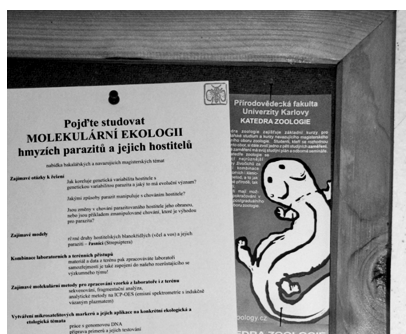
„líhni“ se párek velemloků měl rozmnožit, nicméně kvůli nevhodnému prostředí (snad malému množství úkrytů?) k tomu nedošlo, navzdory tomu, že zde byli umístěni od jara do podzimu. Jeden z nich uhynul v roce 1993. Poslední velemlok v Čechách dožil v roce 2001 a v té době mu muselo být určitě kolem šedesáti let. (Obr. 7.)

Je zajímavé, že velemlok se tak vrátil do budovy, kde v jistém smyslu příběh „českého velemloka“ začal. Poslední velemlok totiž pobýval v suterénu budovy Přírodovědecké fakulty UK ve Viničné 7 (Weinberggasse 7, původně 3), na místě, kde svůj objev *Andrias bohemicus* zkoumal i Gustav Laube. Jak již bylo řečeno výše, má velemlok tendenci vtiskávat svůj tvar do okolí a sám zůstat nezměněn. Totéž platí i pro Viničnou 7 – krom toho, že je toto

Obr. 7. První z mloků na Viničné, zde jako dermoplastický preparát ze sbírek Katedry zoologie PŘF UK. Foto: Iva Lelková

zvíře (na rozdíl od oficiální sovy) jakýmsi neoficiálním maskotem celé fakulty, je i takřka oficiálním totemovým zvířetem katedry zoologie (jeho „otisk“ tak naleznete na nejrůznějších místech budovy, obr. 8a). Každoroční soutěž o nejlepšího pedagoga přírodovědecké fakulty vynese vítězovi právě jakoby beztvarou a přesto přívabnou sošku velemloka (obr. 8b) a stejně tak se tento tvor stal logem tradiční přednáškové řady na Viničné 7, tzv. „Biologických čtvrtků“ (obr. 8c). O tom, že takto otisknutý se stal i totemovým zvířetem, svědčí i nejrůznější mýty, pověsti a legendy, které o zvířeti žijícím donedávna ve sklepeních budovy a strážěném jako oko v hlavě panují.

Obr. 8a Všudypřítomné logo Katedry zoologie PŘF UK. Foto: Marco Stella

Obr. 8b Studentský velemlok. Foto: Marco Stella

Obr. 8c Logo Biologických čtvrtků na Viničné 7

Konečně, Mloci i po smrti toho posledního „z Viničné“ nadále neustávají ve svém tažení a nepřestává se v nich odrážet okolní svět, zatímco sami zůstávají ve své nečinnosti nedotčeni. Jistě není jen náhodou, že v textu místního absolventa Radana Haluzíka *Balkánská ZOO*,⁶⁰ zabývajícího se konfliktem v bývalé Jugoslávii na počátku 90. let, hraje hlavní roli právě velemlok. Zamražen v ledovém kvádru, kluzký a nehybný, se stává předmětem absurdního příběhu v kulisách společenského kataklyzmatu a rozpadu „chimerického“ státního uskupení, a opět tak naplňuje svůj charakter. Stejně jako název a obsah knihy esejů Stanislava Komárka *Mír s mloky*,⁶¹ která se z nemalé části zabývá Čínou, nám dává tušit, kde autor hledá současné „ty Druhé“. Velemlok se stal i nedílnou součástí dokumentu „Rozprava o metodě“ (1997) Martina Ryšavého (dalšího místního absolventa), který pojednává práci vědců na přírodovědecké fakultě a potvrzuje tak svou pověst „zvířete vědy“. I širší kulturní dopad velemloka nezůstává pozadu a připravovaný velkofilm „Válka s mloky“ (režie Agnieszka Holland, 2011) jistě zaručí, že nás tato zvířata ještě dlouho neopustí.

Jakási lesklost, schopnost odrážet okolní svět zároveň spojená s netečností, kluzkostí a neuchopitelností, chudoba zjevu a také masovost – to všechno jsou vlastnosti, které, snad překvapivě, nese (nejen) český velemlok. A stejně jako u zvířat v bestiářích, jsou jemu připisované významy směsí faktů, polopravd, povídaček, legend, zbožných přání a temných obav. Toto svou podstatou chimérické zvíře vědy vyšlo definitivně ze zvěřinců, vivárií

60 R. HALUZÍK: *Balkánská ZOO*. *Reflex*, 1992, roč. 3, č. 27, s. 44–51.

61 S. KOMÁREK: *Mír s mloky*. Brno 2003.

na světlo světa, a to ve světě stvořeném Čapkem i v tom našem. Stejně jako u celé řady jiných obyvatel bestiářů, i velemlok v sobě spojuje vlastnosti, které si v mnohém vzájemně odporují. Jen tak může být symbolem kataklyzmat, převratů a revolucí, obrácení pevné půdy ve vodní hladinu a naopak. Ostatně i místo nálezu prvního českého velemloka, Břešťany, prodělalo v důsledku svého umístění v hnědouhelném revíru podobné kataklyzma úplným odtěžením a velemlok jej, řečeno s trochou nadsázky, s úspěchem „přežil“ v muzejním depozitáři. Zároveň jsou velemloci symbolem pozvolného, pomalého vývoje, pevné tradice či dokonce neměnnosti. Slouží jako případ toho, „co všechno evoluce může ještě vytvořit“, je zároveň emblémem evoluce a zvířetem vědy.

Snad nic nevystihuje tyto vlastnosti lépe než instituce, do které se otiskl. Je to právě areál Albertova a přilehlých budov, náležejících vedle fakulty medicíny také přírodovědecké fakultě, kde se poklidné manifestace studentů a jejich učitelů, reprezentantů vědy a tradice, v listopadových dnech 1939 a 1989 změnilo v počátek celospolečenského zlomu. Sama fakulta existuje již 90 let, jen naoko tichá, poklidná a netečná k okolnímu světu, který se v ní zrcadlí – přitom představovala kulisu pro množství dramatických převratů a revolučních změn, vědeckých i společenských.

Snad proto se velemloci uhníždili právě v českých zemích – v místě, kde se různé radikální revoluce a pozvolné evoluce střídají s pozoruhodnou pravidelností. Mloci, skryti pod hladinou, jsou stále přítomni u různých evolucí a revolucí, geologických, paleontologických, biologických (ve smyslu věd i jejich předmětu), ovšem jak jsme nastínili i společenských a politických. České země jsou s těmito bizarními tvory, přicházejícími z jiných částí a dalekých míst, překvapivě silně vnitřně spojeny. Snad nejen kvůli nálezům druhu *Andrias bohemicus*. Zdá se, že Mloci se zanořili hluboko do mýticko-kulturních toků naší země a pro mnohé se stali erbovním zvířetem, které neváhají nosit na štítě.

Poděkování

Za cenné rady, informace a také mýty o velemloku srdečně děkujeme Dr. Miroslavu Švátorovi, Dr. Robertu Černému, doc. Vladimíru Hanákovi, Mgr. Radanu Haluzíkovi a Dr. Evženu Kůsovi.

Key words: history of biology • cultural history • *Andrias scheuchzeri* • *Andrias bohemicus* • Karel Čapek • animals as symbols

Andrias scheuchzeri and Andrias bohemicus (not only) in the Czech culture and science

The article deals with cultural and scientific representations of giant salamanders, mainly in the Czech lands. As an important scientific object, an even more important cultural image, and a powerful and ancient symbol, the giant salamander (or, Salamander, Andrias) is firmly bound – as a fossil, live animal and literary figure – to the Czech lands and to the Faculty of Science of Charles University in Prague in particular. Three different lines form the article. Despite their heterogeneity, they form a unity. First, the authors examine the story of *Andrias scheuchzeri* or *homo diluvii testis* in the history of paleontology, which ends with the discovery of a fossil *Andrias bohemicus*, the Czech giant salamander. Second, they show how the story of the “Czech salamander” continues on the pages of Karel Čapek’s *War with the Newts*. The authors examine the sources that might have inspired Čapek to create his anti-utopian world occupied by myriads of amorphous, nearly omnipotent, inhuman giant newts (genus *Andrias*). Third, the authors determine the role of these animals in private menageries, museum collections, zoos, and university laboratories. The Salamander is the bearer of a special ambivalent sort of symbolism being a creature of both revolution and evolution (biological and social), change and stability, human and nonhuman. As ambiguous as Czech history in the 20th century, the giant salamander, a somewhat surprising “heraldic animal” and a creature of tradition, lives on as a semi-mythical figure on the Faculty of Science of Charles University.

Authors’ address:

Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Katedra filosofie a dějin přírodních věd
Viničná 7
Praha 2